

ĐÀ LẠT XƯA VÀ NAY

ĐÀ LẠT NGÀY XƯA: ☐☐

"Khi mới lên, tôi nghe ông Chủ tịch nói ông và tất cả họ sinh ra thành phố Đà Lạt được chính quyền và dân chúng đi trồng những cây thông quanh bờ Hồ Xuân, sau này được đặt tên là Hồ Xuân Hương".

Lúc bấy giờ người Pháp đã xây dựng thành phố của dòng suối lớn Đà Lạt chảy từ hồ nước Béc, qua các ghềnh thác lớn như rì rào đổ xuống tận sông Đà Lạt vùng Bèo Lọc, Đền quán. Trong khi đó, họ cũng ngăn đập thủy điện nguồn làm hồ nước Suối Vàng với đập Thủy Điện Đan Kia bên dãy núi Bà ở phía Bắc thành phố. Trên đường vòng quanh thành phố, họ đã chọn nước tạo nên hồ Than Thôn và hồ Saint Benoit, sau này được đặt tên là Chi Lăng. Xa hơn, với hồ nước chính Bắc là hồ nước nhân tạo ở Đa Thiện với dòng nước chảy về Thác Cam Ly. Riêng với Hồ Xuân, họ đã phải dùng cắt mìn để khoét sâu thêm thêm nước khi làm đập ngăn dòng nước trên dòng suối chảy từ hồ nước Nhà Thờ Con Gà qua dốc lên phía chính thành phố được mang tên là Khu Hòa Bình. Chiếu sáng trên đập nước được gọi là cầu Ông Đạo. Sau này, nhà sử Trần Công Sơn đã kể chuyện qua cầu nên thơ với tà áo trắng học sinh tung bay vi vu nên buồn như "Cổ một Dòng Sông". Khi ghé thăm Đà Lạt, nhà sử Lam Phương cũng viết buồn như "Thành Phố Buồn" góp một vài mẩu chuyện bài ca của các nhà sử khác như "Chiều Vàng", "Xưa Hoa Đào", "Đà Lạt sương mờ" v.v...

Dòng suối lớn cầu Ông Đạo chảy xuôi theo thung lũng bên bờ Ánh Sáng mới được dựng lên sau năm 1955, mặt ruộng như một dòng sông như qua cầu Bà Húc bên đường, đến đập như với với rau cải xanh mướt quanh năm rì rào qua cầu Nhà Đền, khu "Abattoire" chuyên mổ lợn giết bò, qua xóm Lò Gạch rồi đập về Thác Cam Ly với một đập nước ở Thác nước gần cầu Kênh Hồ với nhà sàn tập thể ở dưới nguồn. Với đập của một chủ nông trại người Pháp tên Farraut, còn chìm trong rừng núi hoang dã và nguồn nước chảy rít mạnh qua ghềnh đá nhô lên. Ở đây, người ta còn nghe tiếng nai bép xép và tiếng hổ gầm. Từ Thác đi về hồ nước Tây chừng hai trăm thước lên ngọn núi cao với rừng thông dày đặc xanh thẫm là lăng mộ của ông Nguyễn Hữu Hào, cha ruột của Nam Phương Hoàng Hậu, Chánh phi của Hoàng Đế Bảo Đại, cuối đời nhà Nguyễn. Chính phủ thuộc địa Pháp đã trao tặng thành phố Đà Lạt do Bác Sĩ người Pháp, tên Yersin khám phá và lập nên cho Nam Triều nên ông Vua Bảo Đại đã lấy làm "Hoàng Triều Cung Thành" dành cho Hoàng thân quốc thích và tất nhiên là người Pháp cai trị.

Người lên hồ nước Tây Bắc từ Thác nước là Phi trường Cam Ly, với đồi núi trùng điệp vây quanh, những phi trường rất ít được sử dụng vì thời tiết mây mù và núi cao vây quanh. Ở đây, đến người thành phố, trên mặt ngọn núi lớn với rừng thông già là khu trường nội thành của các Bà Sĩ là "Couvent des Oiseaux" với các nữ sinh xinh đẹp như măng, trong bãi đường phố cỏ vấy đỏ mướt màu xanh đỏ và đường từ những gia đình khá giả ở khắp miền Nam gửi đến non nớt. Ở phía Nam là đập Du Sinh gần những người Bắc di cư vào Nam trên chuyến Công Sơn hồi năm 1954 lập nghiệp sinh sống tại đây. Qua mặt núi thấp với những ngôi biệt thự sang trọng nhìn về hồ nước thung lũng xóm Lò Gạch đến khu trường nội trú Tiểu học "Petit Lycée" với cảnh sắc khang trang nằm ở khu vực trong rừng cây thẳm ng. Về hồ nước Đông, qua nhà máy Điện nước

Đầu tiên dân chúng gọi là Nhà Đền, qua Cầu Đức rồi leo dốc Duy Tân gần như thẳng đứng lên phố Hòa Bình. Nhà tu viện cũ đi vào hướng Đông Nam sẽ qua nhà ngói biệt thự lớn, kiêu kỳ hơn nữa trên con đường mang tên Bác Sĩ YERSIN với khu Tòa Án, rồi vào Trung Tâm Thí Nghiệm Công Nghiệp của Cầu Bác Sĩ Yersin, vào Biệt Đền số 1 của Vua Bảo Đại, gần bên rừng ái ân với cảnh trí thơ mộng và vịnh v.

Lúc còn học ở trường Tiểu Học Đà Lạt, là trường Tiểu Học duy nhất lúc bấy giờ dạy tiếng Việt, vào năm 1951, tôi được cấp cùng nhà sinh khác vào Dinh Vua Bảo Đại ở Biệt Đền số 1 để nhận quà Tết do chính tay ông Bảo Đại trao cho. Dinh công chúa và tráng lệ như cảnh phim Vua Chúa của Tây Phương thời đó. Tôi cũng có được món đồ chơi duy nhất bé nhỏ là con gà con bằng nhựa với máy móc làm nó nhảy tung bồng trên hai chân. Ngày ba rưỡi vào Biệt Đền số 1 là cấp sự hành chánh của chính quyền, sau này có khi được ủy làm Tiểu Khu cho đến lúc đi lên cấp sự của Đại Biệt Phủ Cao Nguyên Trung Phần do các ông Tôn Thất Hải và Nguyễn Văn Đãi đảm trách đến ngày cuối cùng.

Ngay sau hướng đường Yersin là thung lũng sâu hẹp của ấp Xuân An, Dãy Nhà Bò, Suối Cát đến với Suối Tía xuống tận Núi Voi dưới chân đèo Prenn. Một bên là trường Dòng Domaine de Marie tức là địa phận Đền Bà, một bên là sân vận động như rìa của ngôi Nhà thờ Con Gà với tháp chuông cao có hình con gà trên cùng. Khách sạn Du Parc với Tháp cao làm Đài Phát Thanh, Ngân Khố, Biệt Đền và khách sạn Palace nằm trên đồi nhìn xuống hẻm của Xuân Hoàng với đường búp bê thoải thoải, rừng lớn địa xuống đường vòng quanh Hồ với Nhà Thủy Tạ của trường đường trên doi đất chằm ra mặt nước. Một bên đường là Cầu Lộ Cầu Thảo với sân quần vợt. Hướng đồi, có một khu biệt thự trường năm 1959 dành làm trường Quốc Gia Hành Chánh với khóa học đầu tiên.

Tòa Đại Biệt Phủ Chính Phủ Cao Nguyên Trung Phần là một dinh thự bề thế nằm ngay trên đồi nhìn về phía Hồ Hoàng với đường trục của vòng cung và hàng rào của trường uy nghi. Với hướng Đông là ngã tư của đèo Prenn đổ dốc vào thành phố. Bên kia là ngọn núi dành cho Biệt Đền số 2 của Vua Bảo Đại. Khoảng năm 1959, mới có cây xăng Kim Cúc được xây dựng ngay góc ngã tư này. Tại đây, đường xuống dốc là hai dãy biệt thự đẹp nhất kéo dài xuống tận cuối dốc với khách sạn và nhà hàng PHÁP tên "Au sans soucis". Khi ngóc lên là mái ngói biệt thự nằm trong rừng thu hút tài sản của một người Pháp ở Đà Lạt lâu đời tên là Farraut. Ngay tại đây, từ trường năm 1975, chính quyền đã phá núi làm bến xe cho các loại xe đò, xe chèo hàng để giảm bớt lưu lượng trong thành phố. Quen thuộc nhất là Nghiệp đoàn xe đò Minh Trung với loại xe hiệu Peugeot của Pháp được biến cải để chở 9, 10 người khách.

Vào năm 52, gia đình tôi tạm trú ở căn biệt thự số 17 dưới dốc Prenn, bên kia đường là nhà của Chủ tịch trường Trường Võ Bộ Liên Quân lúc bấy giờ là Trung Tá Nguyễn Văn Thiệu và gia đình

cố a Chanh huy trộm ng Ng Lâm Quân là Thiệu Tá Trần Bá. Lúc ấy, đám con cố a láng giềng tôi đi u có xe đò a rúc đi hóc, ch có anh em tôi phỉ i l i b đi n trộm ng. H n n a, h đầu có thềm h c trộm ng Vi t. Ng i giàu sang ph i h c "trộm ng Pháp".

Đông ng đèo d c Preen dài ngo n ngo c 10 cây s . Đông ng h p v i m t bên là b núi đá và m t bên là d c sâu thăm th m. Lúc còn đi H ng Đ o Đà Lạt, b n tr nh chúng tôi t ng nhi u l n đ d c b ng xe đ p khi đi c m tr i. Kho ng cây s th 4 là thác n c Đa Tầng La, lúc x a g i theo t ng K Ho là Dantania, v i d c đá cheo leo khu t trong r ng sâu dày đ c. V a h t đèo d c là thác n c Preen ngay bên trái v i màn n c ch y ch m qua m m đá trong c nh r ng núi đ y th m ng.

Tho t tiên, khi ng i Pháp m đ ng lên Đà Lạt, trên Qu c L 20 sau này, t B o L c, Di Linh đi lên h đã m m t đ ng đèo ng n h n nh ng nguy hi m h n song song v i đèo hi n h u xuyên lên khu tr i H m. Ngay ng n đèo đã b hoang y, v i đ ng r i đá loang l , có m t ngôi Chùa S N v i nh ng cây mít lâu năm c n c i và v n m n trái ng t.

T ngã bao đ u d c Preen m i, qua Bi t Đ i n s đ n khúc Đ i l Tr n H ng Đ o r ng g p ba b n l n nh ng con đ ng trên Đà Lạt, v i nh ng ngôi bi t th hai bên đ ng sang tr ng đ n đ n khu Villa Alliance c a các nhà Truy n Đ o Tin Lành ngay đ u d c Preen cũ, li n v i p tr i H m n i ti ng v i nh ng khu v n M n ng t l m ch m vàng m ho c màu tím s m đen. T đây d n xu ng Bi t Đ i n s 3 n m khu t trong r ng núi sâu là n i Vua B o Đ i làm ch đi sẵn b n. Đ u d c đ ng vào tr i H m, có m t bi t th làm Night Club, m i đ n t p niên 60 m i đ p b . T đây đi v h ng Đông là đ ng đi Phan Rang v i đèo qua Tr i Mát, Tr m Hành, Đ n D ng, đèo Ngo n M c, Sông Pha. Bên trái, tr c khi đ n khúc quanh nhìn xu ng h Than th là m t bi t th lúc x a làm ch "Mãi Dâm" công khai cho lính Vi n chinh Pháp (Borden Militaire). Bên ph i là hai tr s c a H ng Đ o Pháp đ l i. Tr i Mát là m t làng nh bên đ ng v i ngôi nhà th Cao Đài khá l n và v n cây cà phê, rau c i. Bên trong xa có gh nh và thác n c nh r t ngo n m c nh ng ch a đ c khai thác th ng m i và xóm dân g n đa s di c t Qu ng Nam, Qu ng Ngãi vào. T Tr m Hành ph i đ con d c 4, 5 cây s m i đ n Đ n D ng v i H n c Đ p Đa Nhim do ng i Nh t xây đ ng th i T ng Th ng Ngô Đình Di m.

Song song v i đ ng đi Tr i Mát, n i dài đ ng vòng h Xuân H ng là con đ ng n m ngang d i chân bi t th và phòng m ch c a Bác sĩ Sohier, đã s ng g n tr n đ i t i n i này, đ a vào Nha Đ a Đ Qu c Gia và Tr ng Trung H c "Grand Lycée Yersin". Tr ng s b th chi m h n m t ch m núi r ng c ngàn mét vuông v i các dãy nhà hai t ng làm phòng c cho l p h c, nhà n i trú, phòng th d c v i sân r ng l n h n m t sân bóng đá và m t tháp chuông v n lên kh i chòm r ng thông, h ng Đông, nhìn xu ng h n c. Đây là m t c s giáo d c l n do Chính ph B o h Thu c đ a Pháp xây đ ng đ c đ t th ng thu c tr c t i p v i B Giáo

Đức của nước Pháp, với những trình hình, thi ca được công nhận của Mưu Quê và Chiến trình hình, Giáo sư và sách vở đến từ Pháp. Con em của dân Pháp được đưa và công chức Pháp đã gửi lên đây để nuôi trí theo học cùng với các gia đình người Việt giàu có làm việc cho Pháp. Ngoài ra, còn có một số ít người từ những công nhân trên Cao Nguyên được tuyển chọn cho vào học miễn phí trong các học lâu dài cho cuộc sống. Một số người từ những người gốc Kinh, Hồ, Ra Đê còn được đưa qua Pháp du học để trở về phục vụ cho chính phủ được đưa Pháp. Đây cũng là mầm mống đã nảy sinh ra Mặt Trận FULRO ở Cao Nguyên của người từ những người với sự tiếp tay của Lực Lượng Địch Bội sau này. Nơi này cũng thu hút nhiều nhà trí thức của Pháp muốn thay đổi không khí tìm đến hình thức dạy học như Thi sĩ Jean O'Neil còn lãng mạn sau lưng Nhà Thơ của đưa phẫn Địch Bà "Domaine de Marie" ở ấp 4, Đa Nghĩa, trên một thềm đất giữa thung lũng như với dòng nước bao quanh rất nên thơ.

Tên gọi ba vào Nha Đưa Đưa, được vòng qua Ga Xe Lạ là các trên một mảnh đất khá rộng san bằng một chòm núi với một Hòn Lạ của nước theo khe nước. Một ngày này một thành hình từ năm 1951 với khu trại gia binh dành cho Người Lâm Quân đến trú ẩn ở Hoàng Triều Cộng Hòa. Những người lạ của chòm song song với được người đi về Trại Mát đến Địch Địch. Những người chòm được người đèo, xe lạ của được người lái bằng móc sắt để người được với thêm một đầu máy đẩy lúc lên dốc và hãm lại lúc xuống dốc. Sau này được người lạ của người chòm vì an ninh đã trở thành trở về của Hàng Không Air Việt Nam để tiếp thị các đưa hành khách bằng xe ca với tên Phi trường Liên Khảo (cách 20 cây số về Nam). Tên Ga xe lạ của qua một Cô Giang, Cô Bắc là nơi có một biệt thự nghỉ mát cho Không Quân trước năm 75. Với nhiều biệt thự theo kiểu của Anh, Ý đến từ những người vào trại Võ Bạ Đà Lạt, trước khi vào khu phố Chi Lăng và hồ Than Thở ở phía Đông, Trường Võ Bạ được chính phủ Bỏ Hồ Pháp thành lập để đào tạo cán bộ cho Quân đội được đưa. Bên cạnh là bệnh viện quân đội "Catroux" làm nơi chữa trị và được người cho Sĩ quan Pháp tiếp các một trở về chuyên.

Bên với với nhiều căn nhà trại và một nhà lầu hai tầng bao quanh một sân rộng như sân bóng tròn, nằm trên một chòm núi san bằng sâu vào bên trong, nơi nằm với các số của trường Võ Bạ Liên Quân cũ. Bên ngoài là các người của các Y sĩ, Sĩ quan phục vụ với gia đình. Vào năm 1960, trường Võ Bạ Liên Quân được cải tạo thành trường Võ Bạ Quốc Gia dưới thời Địch Nhặt Cộng Hòa, với các số bộ, khang trang một được xây dựng trên nền đất 1515 san bằng bên cạnh trang trại của Farraut và gần hồ Than Thở. Với Chính phủ Quốc Gia và chiến trình Địch Hồ 4 năm trong việc huấn luyện quân sự lấy theo khuôn mẫu của trường Võ Bạ West Point bên Mỹ, đã thu hút nhiều học sinh thanh niên ở miền Nam từ năm 60 đến 75.

Với 4 khóa học cùng một lúc trong trường, vào ngày nghỉ được ra phố vui chơi, các sinh viên Sĩ Quan đã tổ chức thêm cho vui sang trường của Thành phố với các bộ quân phục mùa Hè và mùa Đông người tiếp nhận, để một. Bên trái của Trường Võ Bạ nằm trên một ngọn đồi ở Cù, bên hồ là trung tâm Nguyên Tả Lực Cuộc được xây dựng vào năm 1960, đã cung cấp một số giáo sư dạy học từ Mỹ về cho trường Võ Bạ và Trường Địch Hồ Chính trị Kinh Doanh, Văn

Khoa và Sở Phạm Đà Lạt.

Cố sở của Khu Đồi Hồ Đà Lạt ở p Đa Thiến vốn là trường học cũ của Thiệu Sinh Quân Pháp sau năm 1955 chuyển về Vũng Tàu. Cũng như cố sở của Trường Trung Học Trần Hưng Đạo bên hồ nước nhân tạo bên p Đa Thiến cũng từ cố sở của Thiệu Sinh Quân giao lại từ năm 1952 với tên trường Bờ Long là Hoàng Tử của Vua Bảo Đại. Nằm trên sườn Cù là nền đất san bằng ngai núi thấp là trường Nữ trung Học Bùi Thị Xuân nguyên thầy là trường Trung Học Phan Mai tên của Công chúa con Vua Bảo Đại, rồi được đổi thành Quang Trung khi Thủ Tướng Ngô Đình Diệm lên chấp chính. Sau cùng, từ cuối năm sinh được dời về Trung học Trần Hưng Đạo và cố sở này dành cho Nữ sinh với tên trường là Bùi Thị Xuân với đồng phục áo dài màu xanh, quần trắng. Đồi di sản với trường Bùi Thị Xuân là trường Đồi Hồ Chí Minh Tranh Chính Trị được lập năm 1961 đã cung cấp Sĩ quan CTCT cho các đơn vị quân đội. Đây nguyên là cố sở của trường Huấn luyện Hiện Binh của Quân Đội Liên Hiệp Pháp, về sau gộp vào nhập chung vào ngành Quân chủng của Quân Lực Việt Nam Cộng Hòa.

Đồi thung lũng hồ p Đa Thiến gồm đa số rừng và Việt di cư từ Nghệ An, Hà Tĩnh vào, chuyên trồng trái dâu tây. Kè đơn là ngọn núi nghĩa trang trường được gọi là Mộ Thánh được lập từ ngày có thành phố Đà Lạt với mặt bia chôn cất từ đồi chân núi lên đơn đơn phía Đông là khu mộ T. Sĩ của hàng thanh niên yêu nước chống Pháp đã hi sinh. Đồi chân núi phía Tây, theo đường lên núi Bà là làng Đa Nghĩa với p số 4, p số 6 gọi theo mặt cây số đường, lên đơn Đãng Kia, Suối Vàng với ngôi chùa Linh Sơn (1) lâu đời. Đ. Đan Kia, có mặt cao của Tu viện Thiên Chúa được xây lên giữa rừng núi của Đòng Đa Minh.

Cao sở ng sơn về phía Bắc là dãy núi Bà với hai chòm núi gần như chìm trong sơn ng mù quanh năm. Hàng năm, các khóa Võ B. đã lên lập t v t đồi núi chinh phục đơn Lâm Viên như mặt truy n th ng tr c khi chính th c tr thành Sinh viên Sĩ quan.

Từ p số 4 về khu phố Hòa Bình có hai đường gần như song song. Đường trên các ngọn núi nối liền ch y ngang tr c mặt khu tu viện "Domaine de Marie" với ngôi nhà thờ Đ. Bà uy nghi trên đơn núi với bậc cấp rộng lớn, xoay xoài đưa lên của chính với các cố sở nhà tu khang trang vây quanh dành cho các Nữ tu Đòng Thánh M. Marie với cố sở trường tiểu học Đ. Thiên Chúa. Nằm khiêm nhường bên đồi, bên đường Hai Bà Trường là trường Tiểu học Đa Nghĩa, bắt đầu bằng mặt ngôi nhà dành cho ba lập số cấp từ năm 1945 đến 1959 mới phát triển thành trường Tiểu học, tiếp đơn, trên đường Hai Bà Trường bên dòng suối nhỏ ch y về Cam Ly là Công xá công chức của Thủ xã nh. B. Đ. n, Công chánh v.v... với các vườn rau của di c theo dòng nước tiếp liền qua đường Phan Đình Phùng khi đưa mặt khu phố buôn bán s m u t. Gần nhà thờ Đ. Bà t a lập khu Nhà Trường dành cho quần chúng với sự chăm sóc nhân tạo của các Sĩ Tu Viện Domaine de Marie đơn làm việc từ thiện bác ái.

Nhà Thờ Công giáo Đà Lạt dành cho quần chúng nghèo và người Công giáo từ các Buôn vùng. Dãy nhà lầu hai tầng rộng rãi cách khu nhà Thờ Công giáo vài trăm mét về phía Nam là Bệnh viện Đà Lạt với các Bác Sĩ, Y Tá người Pháp dành cho giới giàu sang. Về phía Tây, gần đây là công sở nhà Đoàn được dựng qua các biệt thự với vườn cây Mận dày đặc đưa lên ngọn núi với các công sở của Công An được viết tắt thành Cam Ly. Dưới chân núi Nhà Đoàn là xóm Lò Gạch, sau này đổi tên là đường Hoàng Diệu tiếp giáp đến khu nhà sàn dành cho công nhân và công nhân của Công An và Công An được viết tắt thành Cam Ly. Dưới chân núi Nhà Đoàn là xóm Lò Gạch, sau này đổi tên là đường Hoàng Diệu tiếp giáp đến khu nhà sàn dành cho công nhân và công nhân của Công An và Công An được viết tắt thành Cam Ly.

Tên đường Phan Đình Phùng, một kho công nghiệp gia, có người lên được với chùa Linh Sơn (2) trên ngọn núi với công nghiệp khá bề thế và trang trí đẹp mắt, hòa nhã với tiếp qua con đường Võ Tấn được xây dựng hai đầu Cóc, là hình ảnh của nhà công nhân dùng cho công nhân thành phố với nhà máy lọc nước. Tên đây đi đường lên núi là đường được đưa lên Dinh Thống Trị Công, đường Hàm Nghi đến vào phố chợ, trước đường công nghiệp Pháp bắt đầu của Tàu được tên là đường An Nam với ngôi nhà thờ Tin Lành nhỏ gọn ở công nghiệp núi và tiếp chiểu bóng nhá xíu nằm chênh vênh bên đường nhìn xuống đường Phan Đình Phùng. Tên đây đi vào vào Bên xe cũ ngay dưới chân Dinh Thống Trị Công và Khu phố Chợ với Nhà Công Nghiệp gia và tiệm buôn bán, nhà hàng bao quanh gần mặt sông đáng kể của người Tàu đã dành cho lâu đời theo dân Pháp thuộc đưa, nơi tiếp với nhà hàng ăn sang trọng như Au Chic Shanghai, tiệm bánh mì Vĩnh Châu, tiệm thuốc Bắc, Tiếp hóa xen lẫn mặt ít công sở buôn bán của người Việt với dòng dõi Hoàng tộc nhà Nguyễn. Các Ông thì được là Tôn Thất và các Bà, các Cô được là Tôn Nữ. Bà chủ tiệm vàng lâu đời Bùi Duy Chính với là Công Tử Tôn Nữ. Đây là thời kỳ Hoàng Triều Công nghiệp Thống.

Đến năm 54, công nghiệp tiếp phố Bên công nhân lên với Phố Bên công nghiệp đường Hàm Nghi, Phố Tín bên hông chợ và Cà phê Tùng với cà phê Ban Mê Thuột và nhà công nhân trà ở mặt quyên trong khói thuốc lá mặt mù. Vài năm sau có gia đình ở công nhân Nam Vang lên đây mặt tiếp mặt phố Nam Vang công nhân danh. Gần tiếp chiểu bóng Công nhân Hiệp, được hình thành Phan đình Phùng đi qua đường Hai Bà Trưng là quán Mì Công nghiệp với hình công nghiệp được biệt công nhân danh công nhân do mặt ông công nghiệp Bên vào Nam tiếp công nhân năm 1940 được công nhân. Ngay góc đường được được Duy Tân có tiệm làm bánh mì Vĩnh Châu nóng giòn tiếp sáng sớm cho đến khuya. Sau này, vào kho công nghiệp năm 59, có người Do Thái "nhỏ nhỏ này làm quê công nghiệp" mặt lò bánh mì ngon hình hình. Về khuya, khi các tiếp mặt tiếp hóa đóng cửa, quanh khu chợ Hòa Bình và đường công nghiệp trước mặt khách sông Tây Tiên đã mặt ra các gánh bán công nghiệp, cháo gà, bún riêu, bún bò... cho khách đi chợ với đêm. Con đường công nghiệp này chợ ngang công nghiệp tiếp công nghiệp Đà Lạt đến vòng theo sườn núi qua Thống viện cũ, sân Công nhân Việt, Công nhân Sinh Viên Đầu Công nhân và các biệt thự lên đến dành nhá với giao thông hào và hình chiểu được còn sót công nhân tiếp quân Nhá tiếp công nhân đóng. Với mặt trang tiếp công nhân của Farraut do mặt công nghiệp Công nghiệp trông coi. Được được khu Hòa Bình, con đường công nghiệp được xây công nhân ông Đầu với hai hàng cây Mai Đà Lạt công nhân hoa màu công nghiệp tiếp công nhân hai bên công nghiệp. Con đường phía trên qua dãy "Kiosque" nhỏ, đến tiếp công nhân Lan, với xe Phố Bên công nhân tiếp món phố hành ngâm giấm và công nhân xà lách răng công nhân, vòng phố Ánh Sáng xây công nhân Bà Hồ Chúc. Năm 1958, phố này được công nhân cho dân nghèo với

nhà ng căn nhà vách ván mái tôn. Đu p là Bn xe đồ cũ sau này ngôi ch m i đ c xây c t xong. Ch m i này là công trình c a Kĩ n trúc s Ngô Vi t Th , kh i công vào năm 1958 v i khúc Đ i L ng n nguyên là h m núi gi a khu ph Hòa Bình và chân núi xo i dài t Dinh Th Tr ng ra đ n h Xuân H ng. Trên núi là Nhà Giam Chính c a Đà Lạt, v i m t s bi t th nhìn xu ng h nh bi t th c a B y Vi n, Lu t s D ng Trung Tín... Kĩ n trúc ngôi ch hai t ng đ a l ng vào vách núi v i b c thang r ng r t ngo n m c đ n lên Khu Hòa Bình v i Phòng Trà “La Tulipe Rouge” vang bóng m t th i v i các Ca sĩ M Th và Khánh Ly thu còn ch a n i ti ng, cùng m t vài khách s n và nhà Kiosque làm ti m ăn, bán hàng Len, v t K ni m. Đ ng vòng h Xuân H ng đ c tô đi m thêm, năm 1959 v i v n Bích Câu tr ng đ các lo i hoa đ p, r c r quanh năm thu hút khách du l ch t ph ng xa t i v i b y ng a núi làm c nh.

T h Xuân H ng đi lên tr ng N Trung H c Bùi Th Xuân là đ ng Võ Tánh v i xóm nhà nh và v n cây đào, cây m n. N i này là ch sinh tr ng c a Nh c sĩ Lê Uyên v i nh ng khúc tình ca khác l v i dòng nh c đ ng th i làm rung đ ng nhi u con tim c a tu i tr đ ng b c vào cu c chi n ngày càng kh c li t. Anh đã gia nh p nhóm Tao Đàn. Đài Phát Thanh Saigon v i gi ng ngâm th truy n c m và n c n cùng v i gi ng ngâm N H Đi p.

V ng i Đà Lạt, ngoài ng i s c t c Ko Ho nguyên th y, đ i tri u đ i Hoàng Tri u C ng Th đ i Vua B o Đ i, dân c ai cũng có dính dáng đ n Hoàng T c nhà Nguy n di dân vào t Hu .

M t thành ph n khác n a là ng i Pháp thu c đ a và nh ng k làm vi c cho h h u nh đ u mang qu c t ch Pháp. Tr c năm 60, thành ph có khá nhi u tr lai Pháp c các tr ng dòng Đ o Thiên Chúa nh Adran, Domaine de Marie. Sau năm 60, đ i th i hòa bình c a T ng Th ng Di m, vi c tr ng tr t rau c i đ c ng i Pháp mang gi ng sang t lâu nh b p c i, sà lách, cà r t v.v... đ c phát tri n m nh v i t ng đoàn xe v n t i ch v bán t i Saigon, Nha Trang, m t s khá l n ng i t vùng Qu ng Nam, Qu ng Ngãi nghèo khó đã đ n đ nh c và t o thành m t kh i nhân l c đáng k . V i s c ch u đ ng lâu b n, c n cù, h đã chăm ch khai thác t i đa nh ng thung lũng, h m núi đ t o nên thành nh ng th a v n rau t i t quanh thành ph t Tr i Mát, p Thái Phiên, cây s 6, Lò G ch, Cam Ly Th ng đ n Su i Cát, Su i Tía.

Trong cu c chi n tranh kh c li t i mi n Nam t năm 1965 đ n 1975, l p thanh niên sinh tr ng Đà Lạt đã vào quân đ i đi chi n đ u và hi sinh khá nhi u c các m t tr n. Ph n l n, v n thích m c đ p và oai hùng, h đã gia nh p vào Không Quân và H i Quân c a Vi t Nam C ng Hòa.

Nhức đởn Đà Lạt, cũng không thể thiếu những địa danh nổi ngoi ô. Dồi chẵn đèo Đờng Đờng là đờp nờc Đạ Nhim. Bên đời đờc Preen, cây s 17 là đờng vào La Ba, Đờc Trờng v ỉ th ỏ nguyên rờng mênh mông trên cao và h ỏ nờc trong xanh n ỉ tiờng v ỉ m ỏ t lo ỉ khoai lang m ỏ t ng ỏ t nh ỏ m ỏ t đờng đờc x ỏ ph ỏ i khô và chu ỏ i trái nh ỏ v ỏ m ỏ ng, qu ỏ th ỏ m trái l ỏ n.

Ngày x ỏ a, tôi t ỏ ng có m ỏ ng v ỏ h ỏ u v ỏ đây m ỏ trang tr ỏ i tr ỏ ng tr ỏ t v ỏ i thú s ỏ n b ỏ n v ỏ đ ỏ m. V ỏ i cây s ỏ v ỏ phía Nam là Phi tr ỏ ng Liên Kh ỏ ng v ỏ sau đờc đời g ỏ i là Liên Kh ỏ ng v ỏ i thác n ỏ c rờng l ỏ n đờ xu ỏ ng khu làng Tùng Nghĩa c ỏ a các s ỏ c dân mi ỏ n B ỏ c di c ỏ vào năm 1954 l ỏ p nghi ỏ p sinh s ỏ ng. Thác n ỏ c hùng vĩ và ngo ỏ n m ỏ c h ỏ n n ỏ m xa trên Qu ỏ c L ỏ 20 v ỏ phía Nam đờ 30 cây s ỏ là thác Gougah và Pongour n ỏ m sâu vào bên trong phía Tây Qu ỏ c L ỏ . V ỏ phía Đ ỏ ng B ỏ c c ỏ a thành ph ỏ , bên p Thái Phiên là con đờng đờ t b ỏ hoang do ng ỏ i Pháp thi ỏ t l ỏ p đờ n ỏ i t ỏ Đà Lạt v ỏ Nha Trang. V ỏ sau, có m ỏ t Buôn ng ỏ i Th ỏ ng đờ nh c ỏ ỏ đây g ỏ i là Đạ R ỏ Hoa.

M ỏ t s ỏ không ít đã gia nh ỏ p vào tr ỏ ng Võ B ỏ Qu ỏ c Gia t ỏ i Đà Lạt và đã có hai Th ỏ Khoa. Chi ỏ n tranh ch ỏ nh ỏ m chẵn ngo ỏ i r ỏ a thành ph ỏ và m ỏ t vài bi ỏ u t ỏ ng t ỏ các Phi Hành đ ỏ n Tr ỏ c th ỏ ng c ỏ a Không Quân ghé l ỏ i v ỏ i chi ỏ n ph ỏ c và súng đờ n. Ngo ỏ i tr ỏ , m ỏ t vài l ỏ n vào năm M ỏ u Thân 68, m ỏ t l ỏ c l ỏ ng y ỏ u kém c ỏ a Vi ỏ t C ỏ ng xâm nh ỏ p t ỏ Đạ Nhim, Su ỏ i Vàng v ỏ đờ n r ỏ p Chi ỏ u bóng trên khu ph ỏ Hòa Bình đã b ỏ quân đờ i ỏ đờ a ph ỏ ng đánh đ ỏ i ngay ngày hôm sau. Còn l ỏ i là nh ỏ ng v ỏ pháo kích nh ỏ , l ỏ t ỏ vào m ỏ t vài n ỏ i đờ n trú c ỏ a Quân Đ ỏ i. Dù v ỏ y, chi ỏ n tranh cũng không đờ l ỏ i đờ u v ỏ t nào đáng k ỏ trên thành ph ỏ th ỏ m ỏ ng, êm đờ m này.

Có nhi ỏ u nghi v ỏ n v ỏ ngôi chùa Linh S ỏ n (3) đờ x ỏ , tráng l ỏ đã đờ c xây c ỏ t lên sau 1975 ỏ vùng Su ỏ i Tía, t ỏ đờ u đờ c Preen đi vào là n ỏ i v ỏ n là đờ a bàn ho ỏ t đờ ng c ỏ a Đạ Nhim Vi ỏ t C ỏ ng ngày x ỏ a và trong lúc dân chúng nghèo đ ỏ i c ỏ c kh ỏ c ỏ a m ỏ t qu ỏ c gia đờ c Liên Hi ỏ p Qu ỏ c x ỏ p h ỏ ng g ỏ n ch ỏ t c ỏ a các n ỏ c nghèo trên th ỏ gi ỏ i.

ĐÀ LẠT NGÀY NAY:

Sau năm 1945, trong cao đ ỏ m c ỏ a th ỏ i k ỏ ch ỏ ng Pháp v ỏ i phong trào Vi ỏ t Minh do C ỏ ng S ỏ n ch ỏ m ỏ u, m ỏ t s ỏ thanh niên yêu n ỏ c đã h ỏ ng hái theo vào chi ỏ n khu r ỏ i sau đó, ỏ th ỏ k ỏ t, ph ỏ i ra t ỏ n ngo ỏ i B ỏ c trong chi ỏ n đờ ch T ỏ p K ỏ t vào năm 1954. M ỏ t s ỏ l ỏ n h ỏ đã tr ỏ v ỏ Đà Lạt

sau năm 1975. Những người này với tinh thần ôn hòa đã cố gắng quên những chuyện tránh giai đoạn tàn sát của chế độ nghĩa Cộng Sản cho đến thời kỳ đầu của giai cấp là "Đội Mới". Những người sau năm 1975 cho đến 79, 80, một số rất lớn những người có máu mặt, tiền của, trí thức đã chuyển trốn khỏi Đà Lạt. Địch biệt là những người có liên hệ đến chính phủ Pháp vẫn có quan hệ ngoại giao tốt đẹp với Hàn Quốc đã lập nên một tổ chức "Hội Cựu" với Pháp, để lập kế hoạch sau những biệt thự riêng lẻ, người nga, tráng lệ không có người đi, chăm sóc và của tiềm ẩn đóng cửa.

Năm 1984, khi được thả về từ Trại Tù Cải Tạo, tôi đã trở về thăm gia đình và lòng tràn đầy chua xót khi thấy quê hương của mình đã mất. Bây giờ chỉ còn người dân Đà Lạt lam lũ, tội nghiệp. Những người đi là những người sống bám theo những mảnh vườn rau của. Ngoài ra, hơn 20 ngàn người từ miền Bắc được chính quyền mời đưa vào Nam với chính sách di dân không chi Cao Nguyên Miền Trung đã phá rừng quanh khu lân cận thành phố khi cho các dòng người về quê, và thời tiết cũng không còn mát mẻ nữa. Con đường Phan Đình Phùng buôn bán thu mua, nay đã trở nên đông đúc, chật hẹp và ồn ào náo nhiệt như một khu phố của thành phố Sài Gòn ngày trước. Với mức dân số tăng vọt sau chiến tranh, thành phố đã phát triển vô tội vác, không kế hoạch đến tình trạng bất nháo, thị trấn Phan Chu Trinh, Nhà Đền ở Chi Lăng ăn vào thị trấn Phan Thôn. Các sự của Trường Võ Bội nay tiêu đi, xác như bầy hoang. Các dòng người về quê và làm cho các huyện Phan Thôn, Xuân Hương mua sắm không khi nào về để thiên nhiên không còn nữa. Các loại xe máy cũng tăng vọt làm cho không khí yên tĩnh của Đà Lạt ngày xưa biến mất. Đến thời kỳ đầu mới, người Nhật, người Tầu Đài Loan, Hãng Kông đã đổ tiền vào khai thác nhà du lịch sạn La Palace, làm sân Golf, xây khách sạn nghỉ mát trên vùng đồi núi bên hồ nước Suối Vàng. Đà Lạt biến thành biệt thự như một thiêu địa đã lu mờ vàng tươi và vàng trang điểm, thay đổi xiêm y. Một giai cấp mới được thành hình với "Rơm" là và "lai căng". Tây không ra Tây, Tầu không ra Tầu. Đà Lạt điếm kiêu của ngày xưa nay đã mất. Thay vào đó là cô gái Xả Hố Chỗ Nghĩa đi giày cao gót, dùng phụ nữ công nhân và mái tóc cắt ngắn đã được nhuộm màu vàng, đôi môi đỏ tươi và đôi môi cong của. Những núi nghĩa trang của Đà Lạt có từ những năm 30 đến nay đang bị đào xới và san bằng cho những công trình kế hoạch của người tầu bên Nhật. Ở đây, có một nhóm mới ngày xưa được gọi là Mặt Trời Sĩ, ngày nay không còn ai công nhận để bắt đầu cho con đường đi mới.

Những người có cảm quyên như những người dùng giọng ngã tiếng không biết nên đi theo hướng nào. Một thành phố Du lịch và Nghỉ mát có mâu thuẫn với Xả Hố Chỗ nghĩa không? Bây giờ dân số Đà Lạt đã gấp ba lần trước năm 1975, chuyện rõ ràng sống trên nền móng kinh tế nào?

Cuộc khai thác du lịch mùa hè, quê khách ở Xuân Hương, Thác Cam Ly, Thác Đa Tân La, Preen, Suối Tía, Rừng Ái Ân, Biệt Đền vua Bảo Đại chỉ làm cho biệt thự Đà Lạt càng thêm diêm dúa. Đà Lạt ngày nay càng xói mòn vì mưa lũ và khí hậu ngày càng nóng bức vì trở về một rừng cây thông biệt ngàn bao quanh.

TRẦN NGỌC TOÀN

